

MIĘDZYNARODOWE SEMINARIUM NAUKOWE „KULTUROWY OBRAZ CHŁOPA W LITERATURZE POLSKIEJ I CZESKIEJ XIX–XXI WIEKU”, 27 MAJA 2022, UNIWERSYTET OSTRAWSKI

W dniu 27 maja na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Ostrawskiego odbyło się międzynarodowe seminarium, poświęcone problematyce kulturowego obrazu chłopca w literaturze polskiej i czeskiej od XIX do XXI wieku, które zorganizowano w ramach projektu SGS z 2022 roku pod tym samym tytułem, kierowanego przez prof. Agnieszkę Czajkowską. Impulsem do powstania projektu była zauważalna zmiana w postrzeganiu udziału chłopstwa w tworzeniu polskiej tożsamości narodowej, która ma miejsce w najnowszym literaturoznawstwie polskim, a także w refleksji historycznej, antropologicznej i socjologicznej. Tradycyjne postrzeganie kultury polskiej jako związanej z tradycjami szlacheckimi ustępuje miejsca prezentacji żywiołu chłopskiego, który do tej pory, jak twierdzą autorzy najgłośniejszych prac ostatnich lat (T. Szubert, *Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787–21 kwietnia 1860*, Warszawa 2014, M. Rauszer, *Bękart pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*, Warszawa 2020, czy A. Leszczyński, *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020), był przemilczany i marginalizowany przez jednolitą, szlachecko-inteligencką narrację kulturową. Wiąże się to z akcentowaniem w historii – uznanych dotąd za marginalne – takich na przykład faktów, jak rabacja galicyjska w 1846 roku z jej przywódcą, Jakubem Szelą. Krwawe wydarzenia, które działy się wówczas w województwie tarnowskim były przejawem konfliktu pomiędzy dworem a wsią i polegały na okrutnym i masowym mordowaniu panów przez chłopów (w dużym stopniu były inspirowane i kontrolowane przez władze austriackie).

Najnowsze utwory literackie ukazują przyczyny chłopskich buntów – upokorzenie i uprzedmiotowienie przez stosunki pańszczyźniane. W tej optyce rewolucje miały być wyrazem nie tyle zemsty za cierpienie, co znakiem chłopskiej podmiotowości, chęcią ujawnienia własnego głosu przez „nieme”, ubezwłasnowolnione dotąd masy zamieszkujące wsie i pracujące na służbie w dworach. Opowieści o rewoltach mają za zadanie zmienić obraz polskiej tożsamości i zniwelować udział w niej czynnika szlacheckiego.

Inaczej wygląda sprawa udziału czynnika chłopskiego w kulturze czeskiej. Według Jana Patočki (esej *Kim są Czesi?*) osobliwością narodu czeskiego jest tożsamość zbudowana z czynnika wiejskiego, chłopskiego. Filozof pisze o pochodzeniu nowoczesnego społeczeństwa Czech, wskazując na konsekwencje upadku państwa w XVII wieku: „Społeczeństwo w Czechach rozszczepia się według kryterium językowego. Nowoczesna czeskość jest społeczeństwem

wyroślił z tego rozszczepienia, zbudowanym w zasadzie ‚oddolnie‘, ponieważ wyższe warstwy z reguły nie pielęgnowały języka słowiańskiego. ‚Mała‘ historia Czech jest historią walki tego ‚oddolnie‘ zbudowanego społeczeństwa o awans i równouprawnienie. Wytrwała praca i walka o realizację poszczególnych zadań, początkowo wyłącznie kulturalnej, a następnie coraz bardziej politycznej treści, wypełnia czas aż do pierwszej wojny światowej.”¹

Zadaniem projektu jest ukazanie przemiany wizerunku chłopca na podstawie wybranych utworów literatury polskiej od XIX do XXI wieku oraz porównanie tych obrazów z kulturowym przedstawieniem chłopca w wybranych utworach literatury czeskiej w analogicznych ramach czasowych. Podstawą porównania jest bliskość kulturowa i historyczna (słowiańszczyzna, brak niezależnego państwa w wieku XIX, uwikłanie problematyki chłopskiej w ideologię komunistyczną, konieczność rekonstrukcji tożsamości narodowej w warunkach demokratycznych), podobne stosunki gospodarcze. Przedmiotem porównania są różnice związane z rolą chłopca w narodowych dyskursach tożsamościowych w literaturze czeskiej i polskiej.

Na seminarium wyniki swoich badań prezentowały studentki i doktorantki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego, uczestniczka projektu, dr Urszula Kolberová oraz zaproszeni goście z Polski: prof. dr hab. Jarosław Ławski z Uniwersytetu z Białegostoku, dr hab., prof. UWB Anna Janicka oraz dr hab. Mateusz Skucha z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podczas swojego wystąpienia zatytułowanego *Chłop dziewiętnastowieczny – mit, polityka, egzystencja* prof. dr hab. Jarosław Ławski nakreślił różne zakresy i znaczenia postaci chłopskich w literaturze i publicystyce dziewiętnastowiecznej. W ukształtowany wówczas, ale sięgający do tradycji wcześniejszych, mit chłopca włączył czynnik socjogenezy, etnogenezy oraz źródło początków kultury polskiej, zawierające elementy zarówno chrześcijańskie, jak i przedchrześcijańskie dzieje polskie. W XIX wieku temat chłopski w literaturze wiązał się zarówno z realnym problemem państwowości, jak i jego symbolicznym udziałem w kulturze narodowej i w życiu społecznym. Odpowiadając na „rewizjonistyczne” koncepcje przywrócenia chłopca historii polskiej, dokonywane przez współczesny „zwrot plebejski”, badacz przypomniał o znaczącym istnieniu chłopca w narracjach dziewiętnastowiecznych, z konieczności stworzonych przez umięjących wówczas pisać, oraz o licznych szlacheckich próbach symbolicznego włączenia chłopów w ciało narodu, przybierających kształt reformistycznych utopii, ale też realnych działań edukacyjnych. Wskazał na przykłady podmiotowej – na ile to było wówczas możliwe – obecności chłopca w literaturze dziewiętnastowiecznej (*Sofiówka* S. Trembeckiego, *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza) oraz na ówczesne znaczenie kultury chłopskiej jako rezerwu symboli i mitów narodowych. Przypomniał przykłady „mówiących” za chłopca poetów, polityków, reformistów czy ewangelizatorów i zjawisko fascynacji chłopstwem na przełomie XIX i XX wieku, które przyniosło dowartościowanie i promocję kultury góralskiej oraz wybitne dzieła artystyczne.

W referacie zatytułowanym *Lektury cyklu powieści ludowych Józefa Ignacego Kraszewskiego* dr hab. Mateusz Skucha zaprezentował bogatą i zróżnicowaną recepcję dziewięciu utworów pisarza, prezentujących tematykę chłopską, m.in. *Ulany*, *Chaty za wsią*, *Budnika*, *Historii kołka w płocie* (niektórzy, na przykład Ewa Owczarz, mówią o 10 utworach). Mówca podkreślił ogromną popularność tych powieści, mierzoną ilością wydań (*Ułana* miała ich ponad 30) oraz ilością

1 Patočka J., 1997, *Kim są Czesi?*, przekład i wstęp Jacek Baluch, Kraków, s. 16.

przekładów na języki obce, a także ich ekranizacjami i librettami operowymi, napisanymi na ich podstawie (*Manru* Ignacego Jana Paderewskiego). Utwory te miały wpływ na kształtowanie się świata przedstawionego w dziełach takich pisarzy, jak H. Sienkiewicz, E. Orzeszkowa, B. Prus, G. Zapolska, i cieszą się popularnością do dziś. Współcześnie są nawet wykorzystywane, niekoniecznie lojalnie, do ilustracji tez historycznych czy publicystycznych (D. Bouvais, K. Pobłocki).

Problemem szczególnie interesującym badacza jest cykliczność utworów, która – choć nie deklarowana przez Kraszewskiego jak w przypadku powieści z dziejów Polski – jest dostrzegalna (oprócz bohatera chłopskiego) w takich aspektach, jak tragizm postaci, przedstawienie miłości z emocjonalną emancypacją bohaterek z ludu czy ironia.

W wystąpieniu zatytułowanym *Chłopka – wariant Gabrieli Zapolskiej* dr hab. Anna Janicka przedstawiła interpretację debiutanckiej powieści autorki *Moralności pani Dulskiej*, zatytułowanej *Małazшка* na tle jej biografii oraz obyczajowości epoki. Badaczka i znawczyni twórczości Zapolskiej podkreślała sensacyjność powieści na tle ówczesnych sposobów przedstawiania tematu chłopskiego oraz utartych w literaturze i związanych z obrazem chłopia konwencji miłosnych. Przejawem nowatorstwa Zapolskiej była ukazana w utworze cielesność bohaterki oraz jej świadomość seksualna. Głosy krytyczne wobec *Małazшки* skupiły się, jak przytaczała dr hab. Anna Janicka, na dokonanej w powieści prezentacji seksualności, na łączeniu przez autorkę ludowego prymitywizmu z kategorią piękna i wykorzystywały takie argumenty, jak nieprawdopodobieństwo przedstawionych wydarzeń, nienaturalność postaci *Małazшки*.

Dr Urszula Kolberová w referacie zatytułowanym *O panu i chłopie w przysłowiu cieszyńskim* przytoczyła i zanalizowała przysłowia ze Śląska Cieszyńskiego, w których jest mowa o panu i chłopie oraz o ich relacjach. Przysłowia dotyczą m.in. różnych cech osobowych, gospodarstwa, rodzajów pracy i rozrywek, i mają do tych aspektów życia stosunek zarówno pozytywny, jak negatywny. Są dobrym zwierciadłem stosunków społecznych, a także obrazem swoistej moralności i praktyk życiowych. Ukazują chłopia jako bystrego i krytycznego obserwatora egzystencji ludzkiej oraz prawideł natury, wyposażonego w wielowiekową wiedzę, a także jako osobę dumną ze swojej przynależności stanowej.

W drugiej części seminarium głos należał do młodszych badaczek literatury. Rozpoczęła ją mgr Anna Szuster, która zaprezentowała referat zatytułowany *Obraz chłopca i wsi w świetle najnowszych prac historycznych i antropologicznych* (A. Leszczyński, ludowa historia Polski, K. Pobłocki, Chamstwo). Autorka przedstawiła współczesne głosy na temat nieobecności tematu chłopskiego w literaturze i niezmistyfikowanego, prawdziwego kształtu ich egzystencji, domagającego się opisu i zakorzenienia w społecznej wyobraźni i wrażliwości. Mgr Renata Błaha w referacie zatytułowanym *„Wczoraj parobcy na pańskiej ziemi, dzisiaj współgospodarze kraju” – chłopcy w rzeczywistości przez państwową propagandę w epoce PRL*. Kolejny referat, Alicji Krawiec, był analizą porównawczą dwóch powieści – *Chłopów* Wł. S. Reymonta oraz *Babuni* Bożeny Niemcovéj w aspekcie ukazanych wierzeń ludowych. Referat Moniki Stenclákovéj przedstawiał występujące w wymienionych wyżej powieściach kreacje kobiece na tle biografii autorów oraz swoistości epok. Obie referentki skupiły się na prezentacji podobieństw i znacznych różnic w przedstawionej problematyce, wynikających z odmiennych uwarunkowań historycznych i historycznoliterackich.

Zwieńczeniem seminarium była dyskusja, w której podnoszono konieczność dalszej analizy problematyki kulturowego obrazu chłopca w literaturach polskiej i czeskiej oraz celowości dalszych badań komparatystycznych nad tematem.

Agnieszka Czajkowska